

Investigating and explaining the formalities and methods of benefiting the officials of the Defense Institution for the principle of defense immunity in the Iranian criminal proceedings

Abstract

Iran's judicial structure is based on the principles of a fair and just trial. This structure is supported by a number of principles as set out in the relevant laws, including the Code of Criminal Procedure. The judge and the lawyer are the two pillars of this set of principles. One of the most important laws related to the position of a lawyer in the official system of the country is the single article related to the selection of a lawyer by the litigants approved by the Expediency Council in 1991. According to this law, job guarantees of judicial officers have been extended to defense officials (lawyers). In addition to the employment regulations, other guarantees arising from the principle of judicial immunity, which is known as the index of advanced proceedings, are included in the positions of the defense system of the country in the position of defense. We call these safeguards, which rely on the theory of transfer of security and judicial respect for defense principles, defense immunity. The exercise of defense immunity has domestic, national and international effects. Litigation, guaranteeing domestic and international judicial authority, guaranteeing trust in the defense system, overseeing criminal justice activists, guaranteeing judicial and defense security, guaranteeing the right to life and human rights and political freedoms are some of the effects of applying the principle of defense immunity in Iran's criminal proceedings

Keywords: defense, defense position, judicial immunity, judicial-defense security, security transfer, defense immunity

<https://dx.doi.org/10.30510/psi.2022.248633.1272>

بررسی و تبیین تشریفات و شیوه بهره‌مندی متصدیان نهاد دفاع از اصل مصونیت دفاعی در دادرسی کیفری ایران

عبدالعلی خدابخش شلمزاری^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۶/۲۶

کریم صالحی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۸/۲۹

مهدی دهشیری^۳

چکیده

ساختار قضایی ایران از اصول تشکیل دهنده دادرسی عادلانه و منصفانه پدید آمده است. این ساختار مستظهر به حمایت تعدادی از اصول به شرح مندرج در قوانین موضوعه از جمله قانون آیین دادرسی کیفری می‌باشد. قاضی و وکیل به عنوان دو رکن از ارکان این مجموعه اصول می‌باشند. یکی از مهمترین قوانین مربوط به جایگاه وکیل در نظام رسمی کشور، ماده واحده مربوط به انتخاب وکیل توسط اصحاب دعوی مصوب مجمع تشخیص مصلحت نظام در سال ۱۳۷۰ می‌باشد. به موجب این قانون، تضمینات شغلی متصدیان قضایی به متصدیان امور دفاعی (وکلا) تسری داده شده است. بجز مقررات استخدامی سایر تضمینات منبث از اصل مصونیت قضایی که به عنوان شاخص دادرسی پیشرفته شناخته می‌شود، مشمول متصدیان نظام دفاعی کشور در موضع دفاع می‌گردد. ما این تضمینات را که با تمسک به نظریه انتقال تامین و احترام قضایی به اصول دفاعی صورت می‌پذیرد مصونیت دفاعی می‌نامیم. اعمال مصونیت دفاعی واجد آثار داخلی، ملی و بین‌المللی می‌باشد. سوال پژوهش حاضر اینست که تشریفات و شیوه‌های بهره‌مندی متصدیان نهاد دفاع از اصل مصونیت دفاعی در دادرسی کیفری ایران چگونه است؟ در پاسخ به این نتیجه رسیدیم که تحقق اصل عزتمندی، قضامندی و قانونمندی، احقاق حق و عدالت بدون نگرانی، جلوگیری از ایجاد مسئولیت کیفری، مدنی و انتظامی، حمایت کیفری از وکیل در موضع دفاع، تضمین حقوق اصحاب دعوی، تضمین اقتدار قضایی داخلی و بین‌المللی، تضمین اعتماد به نظام دفاع، نظارت پذیری کنشگران عدالت کیفری، تضمین امنیت قضایی و دفاعی، تضمین حق حیات و حقوق بشر و آزادی‌های سیاسی بخشی از آثار اعمال اصل مصونیت دفاعی در دادرسی کیفری ایران می‌باشد. گفتنی است روش پژوهش حاضر تفسیری-کیفی بوده و روش گردآوری اطلاعات نیز کتابخانه‌ای و اسنادی بوده است.

کلید واژگان: انتقال تامین، تامین قضایی-دفاعی، مصونیت دفاعی، موضع دفاع، مصونیت قضایی.

^۱ دانشجوی دکتری رشته حقوق کیفری و جرم‌شناسی، گروه حقوق، واحد شهرکرد، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرکرد، ایران

^۲ استادیار، گروه حقوق، واحد شهرکرد، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرکرد، ایران (نویسنده مسئول) karimsalehi082@gmail.com

^۳ استادیار، گروه حقوق، واحد شهرکرد، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرکرد، ایران

سه مؤلفه اقتدار علمی، عملی و اخلاقی وکیل به همراه اقتدار نهایی و تام «مصونیت دفاعی» استقلال نهاد دفاع را به نحو کامل تضمین می‌نماید. در پژوهش فرارو ما در پی اثبات فرآیند تشریفات نحوه اعمال مصونیت دفاعی در خصوص صاحب منصبان نهاد دفاع هستیم. پیشتر و در سال ۱۳۷۰ مجمع تشخیص مصلحت نظام، ماده واحده «مصوبه مجمع تشخیص مصلحت نظام در خصوص انتخاب وکیل توسط اصحاب دعوی» را تصویب نمود. در تبصره ۳ ماده واحده به جایگاه وکیل و احترام و ارزش دفاعی او توجه نموده و بیان داشته است که: وکیل در موضع دفاع، از احترام و تأمینات شاغلین شغل قضا برخوردار می‌باشد.

هر چند مص

وبه مجمع تشخیص مصلحت نظام در قالب و بر دو پایه احترام و تأمینات شاغلین شغل قضا وضع شده است، لیکن این دو واژه در درون خود آثار گسترده‌ای را از جهت شمول دارند و مصادیق این آثار در قوانین متعددی آمده است. این آثار مندرج در قوانین که به عنوان امتیازات قضات از آنان نامبرده شده است به جز در موارد خاص و محدود مانند مقررات استخدامی و لوازم مربوط به آن، همگی شامل وکلای دادگستری می‌شوند. برای پی بردن به این امتیازات می‌بایستی منشأ این امتیازات را در قانون نظارت بر رفتار قضات جستجو نمود. با آگاهی و اشراف بر امتیازات مندرج در این قانون که برای قضات پیش‌بینی شده است و از آن به مصونیت قضایی نام می‌برند، می‌توان بخشی از احترامات و تأمینات گسترش یافته به وکیل را آشکار نمود. این امتیازات تعیین شده برای وکیل را مصونیت دفاعی گویند. با تحقق این امر وکیل دادگستری به وظیفه وکالتی خود به عنوان شغل جهت ممر و گذران معیشتی نگاه نمی‌کند و احقاق حق و کشف عدالت را سرلوحه خود قرار می‌دهد. با این اوصاف اصل مصونیت دفاعی به دفاع مقتدر و همراه با جسارت و شجاعت وکیل در عرصه دفاع و موضع دفاع می‌پردازد و می‌داند در این عرصه از هر گونه تعقیب قضایی ایمن بوده و در صورتی در معرض اتهام و مآلاً تعقیب قرار می‌گیرد که نهادهای خاص و محدود قضایی همراه با تشریفات سختگیرانه، اجازه تعقیب وی را صادر نمایند، بخشی از اصل مصونیت دفاعی اجازه تعقیب قضایی متصدیان نهاد دفاع را از کلیه مراجع قضایی سراسر کشور سلب نموده و تعقیب قضایی وکیل را موقوف و منوط به احراز رفتار مجرمانه در مراجع قضایی - انتظامی خاص دانسته و پس از جری تشریفات نهاد «تعلیق از حرفه وکالت» که اعمال آن هم فقط در اختیار نهادهای قانونی محدود است، اجازه تعقیب قضایی وکیل مشتکی عنه را در در اختیار مراجع قضایی مرکز کشور قرار می‌دهد. این امتیاز محدود به صیانت از آزادی شخصی و جلوگیری از تعقیب قضایی وکیل نمی‌باشد. این امر قابلیت تسری در جهت صیانت از اموال و اماکن تحت تصرف و تملک وکیل و نیز حمایت از وکیل در هنگام مواجهه با آراء کیفری و مدنی و حمایت از سایر حقوق و آزادی‌های مشروع وی را دارد. اهمیت این اصل تا آنجا می‌باشد که در سیاست‌های کلی قضایی و در جهت تعیین ضوابط و مقررات برای کلیه امور حقوقی و قضایی از جمله قضاوت و وکالت و توجه به مشاوره قضایی و معاضدت قضایی، اهتمام لازم معمول گردیده است.

اهمیت و ضرورت انجام تحقیق

با توجه به اینکه در قانون اساسی، سیاست‌های کلی نظام در امور قضایی و قانون آیین دادرسی کیفری به حضور وکیل در دعاوی اشاره نموده است، در مقررات قانونی با عدم حضور وکیل و با عذر موجه وی، تشکیل جلسات دادگاه غیر قانونی است، با لحاظ این امر اهمیت نهاد دفاع در عرصه قضایی کشور دارای نمود بنیادین است. تحقق آثار اصل مصونیت دفاعی در نظام حقوقی و قضایی کشور ما در اعتبار یابی داخلی و خارجی نظم حقوقی حاکم موثر است و تاکنون و چه آسان این موهبت را از دست داده ایم و ناخواسته خود را متأثر از تصمیمات نهادهای بین‌المللی مرتبط با حقوق بشر قرار داده و در جهت پاسخ‌گویی به این نهادها، چه زحماتی را برای خود و مردم پدید نیاورده ایم. گزاره نیست که بخشی از این موارد ناشی از نبود اصل مصونیت دفاعی (صیانت وکیل در موضع دفاع) و آثار مهم مربوط به این امر می‌باشد.

پیشینه تحقیق

مطالعات صورت گرفته در حوزه صیانت دفاعی وکیل در لسان حقوق‌دانان به کرات بیان شده است و یکی از خواسته‌های بنیادین جامعه وکالت می‌باشد، که این امر فقط محدود به بیان خواسته در همایش‌های سالانه وکلا بوده است. با لحاظ این نکته و با بررسی دقیق پایگاه‌های ثبت‌کننده اطلاعات مربوط به تولید داده‌ها و نشریات علمی کشور و سوابق کتب مربوط (در حد توان و مقدرات) سابقه‌ای از تحقیق اساسی و مؤثر در این باب در حوزه مطالعات حقوقی ملاحظه نگردید، لیکن به صورت غیرمستقیم و کلی موارد ذیل رامی توان با بعضی از موارد مرتبط در این پژوهش دارای هم‌پوشانی کلی و مطلق دانست:

- ۱- مقاله ای تحت عنوان مصونیت قضایی دادرسان و وکلای دادگستری در نظام حقوقی ایران که توسط آقای دکتر محمد جعفر حبیب زاده و خانم فرشته اسدی در فصل نامه حقوق دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تربیت مدرس در سال ۱۳۸۷ چاپ گردیده است.
- ۲- مقاله ای تحت عنوان مبانی نظری مصونیت وکلای مدافع در حقوق ایران که در سال ۱۳۸۰ توسط آقای منوچهر توسلی نایینی به نگارش در آمده است.
- ۳- مقاله ای با عنوان مصونیت شغلی وکلای دادگستری در سال ۱۳۸۳ توسط آقای دکتر عباس زراعت تدوین گردیده است.
- ۴- مقاله ای تحت عنوان جایگاه نهاد وکالت و شان وکیل در آمریکا و مقایسه آن با ایران در سال ۱۳۹۳ توسط خانم مریم بابایی تنظیم گردیده است.
- ۵- مقاله ای با موضوع مبانی نظریه ی مصونیت وکیل توسط آقای خضریان یزدی در سال ۱۳۹۳ تدوین گردیده است.
- ۶- پایان نامه با عنوان استقلال وکیل در فرایند دادرسی منصفانه در نظام حقوق بین‌الملل بشر و نظام حقوقی ایران که توسط خانم لیلا حیدری در سال ۱۳۸۹ تدوین گردیده است.
- ۷- کتاب مصونیت های قانونی که توسط آقای مسعود انصاری تالیف گردیده است .

نوآوری در تحقیق

این پژوهش به درجه‌ای از اهمیت قرار دارد که تاکنون و علی‌رغم اینکه سال‌ها از تأسیس نهاد وکالت می‌گذرد، هیچ‌گونه تحقیق و مطالعه گسترده و مشتمل بر خلق ایده جدید از سوی کنشگران و فعالان امور قضایی و حقوقی در عرصه دادگستری، در این خصوص به عمل نیامده است.

این پژوهش زوایایی از مسئولیت‌ها و حمایت‌های متناسب با شأن وکلا در امر دفاع را در نظام قضایی کشور مورد بررسی قرار داده است. هر چند برخی از حمایت‌ها در قوانین جدیدالتصویب آمده است اما این موارد کافی نمی‌باشد. با وجود نقش مؤثر وکلا در نظام حقوقی و افزایش مطالبات جایگاهی این نهاد، اصلاح قوانین در جهت افزایش حمایت قانونی از این اصل، امری ضروری است. این تحقیق به عنوان یک منبع غنی در جهت تدوین لوایح یا طرح‌های مرتبط با این اصل می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد.

تعریف واژگان

دفاع

اجتهاد آن است که صاحب نظر، هر فرعی را به اصل مناسب آن ربط دهد. (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۲: ۶۰). خروجی این امر تراوش فکری است که جهت استفاده از این جهد در شئون مختلف بکار می‌رود. یکی از این کارکردها استفاده در حوزه امور حقوقی و قضایی است که در دو مولفه ادعا و پاسخ واجد اثر است. که در هر دو مصداق امر دفاع مشترک بین آنان است. بر این مبنا دفاع عبارت است از جوابی که اصحاب دعوی به یکدیگر می‌دهند. (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۲: ۳۰۳). این امر ممکن است توسط اصحاب دعوی به نحو مستقیم صورت گیرد و یا به نحو غیر مستقیم و توسط وکیل مدافع این امر محقق شود. دفاع و پاسخگویی به دو صورت طبیعی و منبث از اشراف علمی و بیان شفاهی و یا به نحو تدارک از قبل و با آمادگی کامل پدید می‌آید. هر انسان در اجتماع دارای حقوق زیادی است که قانون برای او معین کرده است، که از همه مهمتر حق دفاع در مقابل پیش آمده‌ها است. در اجتماع امروزی ما هزاران پیش آمد ناگوار و برخورد های خصمانه وجود دارد که انسان مجبور است برای حفظ خود و خانواده در مقابل آنها به دفاع بپردازد. (فتحی، ۱۳۸۲: ۲۴). دفاعیات بسته به موضوع و اختلاف می‌تواند متعدد و متکثر باشد. هر موضوع و اختلاف خود منشا دفاعیات متعدد است. به کار بستن قواعد مربوط به فن وکالت مستلزم شناسایی حقوق افراد می‌باشد برای رسیدن به این حقوق باید از راه‌های پر پیچ و خم و گاه ناهموار گذشت تا به هدف نهایی رسید. چگونگی عبور از این راه صعب در فن دفاع وکیل نهفته است هر چند این فن با همه اهمیتی که در جامعه امروزی ما دارد ناشناخته و گمنام مانده است. (فتحی، ۱۳۸۳: ۴۵). با لحاظ این امر، دفاع به معنای خاص که ما از آن به دفاع قضایی در برابر ادعای قضایی یاد می‌کنیم، توسط وکیل مدافع و متولیان نهاد دفاع به عمل می‌آید و صاحب این اندیشه وکیل دادگستری می‌باشد. دفاع وکیل به دو صورت شفاهی و کتبی است. در دفاع شفاهی مطالب لازم جهت پاسخ به ادعا توسط وکیل بیان گردیده و توسط مقامات رسمی مرقوم می‌شود و در دفاع کتبی موارد مورد نیاز جهت دفاع در هیئت و قالب یک متن دفاعی حقوقی توسط وکیل به نگارش در آمده و تقدیم مراجع قضایی می‌گردد. مساعدت وکیل یکی از شیوه‌های اولیه تضمین حمایت از حقوق انسانی متهمین به جرم کیفری مخصوصاً حق دادرسی عادلانه است. (طه، اشراقی، ۱۳۸۶: ۱۷۷). حق دفاع از طریق وکیل عبارت است از آگاه کردن از حق برخورداری از وکیل، حق داشتن ارتباطات محرمانه، حق برخورداری از مساعدت‌های حقوقی وکیل انتخابی یا معاضدتی یا تسخیری. (همان، ۱۷۸)

اقدامات وکیل دادگستری در مراجع رسمی به نحو عام و در مراجع قضائی به صورت خاص در حدود پاسخگویی از سوی موکل می‌باشد. همانطور که ماده ۹۴ قانون آئین دادرسی کیفری بیان نموده است تحقیقات مقدماتی باید به سرعت و به نحو مستمر انجام شود و ایام تعطیل مانع انجام آن نیست. امر دفاع از اصحاب دعوی نیز باید به سرعت و به نحو مستمر صورت پذیرد و ایام تعطیل هم نمی‌تواند مانع انجام این امر باشد، همانطور که سرعت معقول در تعقیب و دادرسی به حکم عقل از پیش شرط های یک دادرسی صحیح به حساب می‌آید، سرعت در انجام تحقیقات مقدماتی، سبب دقت در جمع‌آوری ادله صحیح و جلوگیری از محو آثار و علائم جرم و فراموشی شهود تحقیق و در نتیجه کشف دقیق واقعیت است. (طهماسبی، ۱۳۹۴: ۶۴). به همین نحو هم سرعت در دفاع و رعایت سایر حقوق دفاعی به حکم بناء عقلاء و قانون از مؤلفه‌های بنیادین و اساسی در یک دادرسی منصفانه و عادلانه است. شرط تحقق این امر این است که هر مکان و زمانی که اصحاب دعوی برای پاسخگویی در آن قرار گرفتند را موضع دفاع بدانیم و وکیل در این وضعیت (موضع دفاع) بتواند به انجام وظایف دفاعی خود بپردازد. با لحاظ بمراتب پیشگفت می‌توان موضع دفاع را چنین تعریف کرد که:

در هر موردی که در فرایند یک دادرسی رسمی، پشتیبانی قانونی از موکل مقید به حضور وکیل در هر زمان و مکان در نزد موکل یا در غیاب موکل برای تحقق امر دفاع قانونی باشد، اعم از این که این حضور در مراجع رسمی یا غیررسمی انجام گیرد، حالت حضور و استقرار قانونی وکیل در این فقرات را می‌توان موضع دفاع نامید.

مصونیت قضایی

در قانون نظارت بر رفتار قضات راجع به مصونیت قضایی قضات از سه بعد مصونیت آنان متضمن مصونیت شغلی، مصونیت کیفری و مصونیت مدنی مورد توجه قرار گرفته است. اعطای مصونیت به قضات نه به عنوان امتیاز بلکه برای تامین حسن انجام وظیفه از سوی آنان مبنی بر احقاق حق و کشف حقیقت و دفاع از حقوق و آزادی های فردی است. ضمن اینکه آنان در اقدامات قضایی خود، سوء نیت نداشته و قصد کشف حقیقت و اجرای عدالت را دارند لذا علاوه بر حساسیت جایگاه آنان و طبیعت اقدامات آنان که معمولا همیشه یک طرف آن ناراضی است آنها همیشه در معرض انتقاد یا انتقام نیمی از ارباب رجوع قرار دارند. مقاصد حقیقت طلبانه و عدالت جویانه قضات، برخورداری آنان را از این مصونیت توجیه می‌نماید. (هاشمی، ۱۳۸۶: ۳۸۹). اصل ۱۶۴ قانون اساسی به مصونیت شغلی قضات اشاره دارد و این اصل مقرر می‌دارد "قاضی را نمی‌توان از مقامی که شاغل در آن است بدون محاکمه و ثبوت جرم یا تخلفی که موجب انفصال است بطور موقت یا دائم منفصل کرد یا بدون رضای او محل خدمت یا سمتش را تغییر داد..." دادرس پس از نصب غیر قابل تغییر است بدین معنا که انفصال، تعلیق و حتی تغییر شغل و محل ماموریت او منحصر تحت شرایطی که در قانون پیش بینی گردیده مجاز می‌باشد و دادرسان اگرچه خدمتگزار دولت محسوب می‌شود اما در اختیار قوه مجریه نمی‌باشند. (شمس، ۱۳۸۰: ۱۸۸).

شاخه دیگر مصونیت قضایی قضات، مصونیت کیفری می‌باشد. همانطور که تزلزل در وضعیت شغلی قضات، آرامش خاطر آنان را در رسیدگی و صدور حکم برهم زده و استقلال و نهایتا بی طرفی آنان را تحت الشعاع قرار می‌دهد، بیم تعقیب کیفری آنان به ویژه از سوی افراد محکوم علیهم که چه بسا از قدرت و نفوذ مناسب نیز برخوردار باشند همین دغدغه‌ی خاطر را چه بسا با شدت بیشتر در رسیدگی و صدور حکم بر علیه این افراد ایجاد می‌نماید، به

همین خاطر قوانین و مقررات مختلفی در سطح ملی و جهانی وجود دارد که با پیش بینی مصونیت برای قضاات به خاطر رفتار قضایی آنان، تا حد زیادی برای آنان آرامش خاطر را تامین نموده است. اعطای این مصونیت باعث می‌شود که نتوان به سادگی با طرح شکایات واهی علیه قضاات در مراجع قضایی آنان را از رسیدگی دقیق و بی طرفانه باز داشت؛ منتهی این مصونیت به معنای واقعی، یک مصونیت و عدم امکان تعقیب مطلق قضاات نیست بلکه به معنای غیر قابل تعرض بودن آنهاست به نحوی که برای تعقیب کیفری آنان شرایطی پیش بینی شده است بدون اینکه اصل تعقیب کیفری ممنوع گردد. (ناجی زواره، ۱۳۸۹: ۲۳۳).

در حقوق ایران حدود مصونیت و نیز مسوولیت مدنی قاضی در اصل ۱۷۱ قانون اساسی بیان شده است. (همان، ۲۳۷). علاوه بر موارد مربوط به مصونیت مدنی قاضی و مالا شیوه پاسخگویی به زیان‌دیده طبق اصل ۱۷۱ قانون اساسی، نظام حقوقی کشور مقرر جدیدی را در جهت جبران خسارت مربوط به شخص زیان‌دیده ناشی از عمل قضایی قضاات، وضع و احکام خاصی را در مواد ۲۵۵ تا ۲۶۱ قانون آیین دادرسی کیفری راجع به این موارد بیان نموده است. در این مواد جبران خسارت مربوط به یکی از مصادیق تقصیر یا اشتباه منجر به بازداشت افراد بی گناه مورد توجه قرار گرفته است و ملزومات تقنینی، اجرایی، مالی و ساختاری برای تحقق این هدف پیش بینی شده است. (طهماسبی، ۱۳۹۴: ۲۸۶).

تأمین قضائی - دفاعی

تأمین در لغت به معنی قرار دادن در امن و آسایش است و در اصطلاح به معنی وثیقه و تضمین است (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۲: ۱۳۳۰). تأمین یا امنیت به حالت فراغت نسبی از تهدید یا حمله یا آمادگی برای رویارویی با هر تهدید و حمله گفته می‌شود. امنیت از ضروری‌ترین نیازهای یک جامعه است (آشوری، ۱۳۸۷: ۳۸).

حمایت از قاضی به موجب قوانین خاص، استقلال در تصمیم‌گیری، مصونیت قضائی، منع تحقیق و تفحص مجلس در امور قضائی، منع انفصال از مقام و منصب، منع جابجایی شغلی و محل خدمت، شرایط و شیوه انتصاب، شیوه ارتقاء قضائی، مراجع خاص صالح جهت رسیدگی به تخلفات و جرائم، دادرسی کیفری افتراقی و پایش و کنترل صلاحیت قضائی را می‌توان در شمول برخی تأمینات قضائی حاکمیتی احصاء نمود. برخی از مصادیق تأمینات احصاء شده برای مقامات قضائی ذاتاً قابل اعمال برای وکیل مدافع نمی‌باشد و به لحاظ سالبه به انتفاء بودن موضوع بحث موضع دفاعی در این مصادیق محقق نمی‌شود، اما مصادیق متعدد و زیادی از امتیازات و تأمینات قضائی برای وکیل مدافع در موضع دفاع قابل اعمال و اجرا است. بهره‌مندی وکیل مدافع از این تأمینات دفاعی فقط در موضع دفاع خواهد بود.

انتقال تأمین

مصوبه مجمع تشخیص مصلحت نظام در خصوص جایگاه شغلی و رتبه ای وکیل دادگستری در موضع دفاع می‌باشد، این حق از حق کرامت و حیثیت انسان‌ها ناشی می‌شود، به نحوی که این اشخاص جدای از ویژگی‌های خلقتی و خلقی و انسان بودن، در جایگاهی ورود می‌نمایند که این جایگاه صحنه جولان بسیاری از حقوق می‌باشد و حمایت و پشتیبانی از این حقوق نیازمند اتقان در گفتار و عزم و اراده محکم در انجام وظایف دفاعی می‌باشد زیرا یکی از مظاهر دادرسی منصفانه، امکان برخورداری اصحاب دعوی از وکیل مدافع در فرایند کیفری می‌باشد. (خالقی، ۱۳۹۴: ۱۷۴). تحقق دادرسی منصفانه و عادلانه در گرو تضمین‌های محکم جهت انجام این دادرسی می‌باشد.

اعطای تمام تضامین مربوط به دادرسی به جز تضمین حق دفاع و متولی نهاد دفاع بودن بلاشک دادرسی را از روند انصاف و عدالت و دادرسی معقول خارج خواهد کرد و افزایش خطاهای قضایی را در بر دارد. تحقق خطای قضایی امری است که با حذف نهاد دفاع به وقوع می‌پیوندد.

مصونیت دفاعی

مصوبه مجمع تشخیص مصلحت نظام وکیل در موضع دفاع را دارای احترامات و تأمینات شاغلین شغل قضا دانسته است.

در اسناد بین‌المللی از جمله میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی به نقش و جایگاه وکیل مدافع در نظام دادرسی اشاره نموده است. ماده ۱۴ میثاق مذکور یکی از تضمینهای مربوط به حقوق انسانی را ارتباط شخص با وکیل منتخب جهت دفاع و داشتن وقت و تسهیلات کافی برای تهیه دفاع دانسته است. همچنین وکیل منتخب با حضور در محاکمه از موکل خود دفاع نماید و نیز حق داشتن وکیل به کسی که در دادگستری دارای پرونده قضائی است، تفهیم شود. یکی دیگر از حق اشخاص مرتبط و مراجعه کننده به مراجع قضائی که نظام بین‌المللی آن را به رسمیت شناخته است، تعیین وکیل برای فرد نیازمند با لحاظ مصالح دادگستری می‌باشد. این مصادیق که به عنوان شاخصهای مهم در امر دفاع مد نظر جامعه بین‌المللی قرار گرفته است، دارای یک هدف اساسی و مهم می‌باشد و آن هم توجه به امر دفاع برای افرادی که به مراجع قضائی مراجعه می‌نمایند است و همین شاخص که در نظام دادرسی کیفری ایران از آن به حقوق دفاعی اصحاب دعوی نام برده می‌شود در تعاقب اهداف اسناد بین‌المللی در توجه به نقش و جایگاه وکیل مدافع در امر دفاع می‌باشد (ناجی زواره، ۱۳۸۹: ۲۳۳)

۱- تشریفات و شیوه‌های بهره‌مندی قانونی اعمال مصونیت دفاعی

تشریفات مربوط به کشف جرم، تعقیب متهم، تحقیقات مقدماتی، میانجیگری کیفری، صلح میان اصحاب دعوی، نحوه رسیدگی، صدور رأی، شیوه اعتراض به آراء، اجرای آراء، تعیین وظایف و اختیارات مقامات قضایی و ضابطان دادگستری و رعایت سایر حقوق مربوط به اصحاب دعوی و صلاحیت مراجع قضائی در خصوص دعاوی مربوط علیه متولیان نهاد دفاع در حین انجام وظیفه، در حیطه این اعمال مصونیت دفاعی و مالا در شمول آئین دادرسی مصونیت دفاعی قرار می‌گیرد. تشریفات مربوط به قانون آئین دادرسی کیفری، قانون مجازات اسلامی، قانون آئین دادرسی مدنی، قانون اجرای احکام مدنی، قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی، قانون نظارت بر رفتار قضات و سایر قوانین مربوط از جمله موارد قانونی است که در فرآیند اعمال و اجرای این اصل باید به آن‌ها توجه داشت. فرآیند اعمال تشریفات مذکور مشتمل بر تشریفات قانونی در اعمال مصونیت دفاعی شخصی و شغلی می‌باشد.

۱-۱- تشریفات قانونی در اعمال مصونیت دفاعی شخصی

اهمیت شخص وکیل با توجه به پشتوانه قانونی مانند اهمیت و جایگاه صاحب منصبان قضائی است. به نحوی که از دیدگاه مقنن جایگاه شخصی این دو شخص در انجام وظایف شغلی یکسان و برابر است و در تضمین این حق، هر امتیاز و بهره‌مندی که برای قضات در جهت تضمین حق قضاوت و عدالت وضع شده است همین تضمینات برای وکیل در جهت انجام وظیفه وکالتی متصور است. مگر برخی مقررات مربوط به روابط استخدامی و مالی که این امر تابع نظام و فرآیند متفاوت می‌باشد. شیوه اعمال مصونیت دفاعی متولیان نهاد می‌تواند مشتمل بر فرآیند اعمال

مصونیت دفاعی شخصی تعقیب، تحقیقات مقدماتی، مالی و تفتیشی و ارتباطی و... باشد. اعمال هر قسم از این امور تابع انجام برخی رفتارها و تصمیمات قضائی و نیز اخذ مجوزهای مربوط از دادگاهها و مراجع خاص قضائی می-باشد. همانطور که عدم توجه به این تشریفات و نیز عدم اجرای این تشریفات در خصوص قضات نقض استقلال قاضی و متفرعات مربوط به آن است، عدم اعمال این امور به خصوص در مورد عدم اعمال اصل مصونیت دفاعی، نقض فاحش اصل استقلال نهاد دفاع و نقض حقوق مربوط به متولیان نهاد دفاع می‌باشد. نقض تشریفات مربوط به تضمینات حق استقلال قضایی و دفاعی از مصادیق رفتارهای ارتكابی موضوع مواد ۵۷۰، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۸۲، ۵۸۳ و ۵۹۷ قانون مجازات اسلامی کتاب پنجم تعزیرات است. احصاء رفتارهای غیر قانونی مندرج در این مقررات قانونی و تعیین ضمانت اجرا در این موارد نشان از اهمیت دو نهاد مذکور در ساختار حقوقی و قضایی کشور دارد.

۱-۱-۱- تشریفات قانونی اعمال مصونیت دفاعی تعقیبی

تعقیب، توسل به یک عمل قضائی برای وصول اخذ حکم یا قرار یا اجرای آن و نیز اقدامات کیفری بررسی کشف جرم و مجرم و نیز طرح شکایت در مراجع قضائی را گویند (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۲: ۱۶۴-۱۶۳). تعقیب دعوی کیفری در دو بعد عمومی و خصوصی صورت می‌گیرد. حق تعقیب دعوی عمومی متعلق به جامعه است، جامعه این حق را به وسیله نمایندگان خود به موقع اجرا می‌گذارد. دادسرا نماینده جامعه است و به نام جامعه بزهکار را تحت تعقیب قرار می‌دهد. (آخوندی، ۱۳۷۳: ۱۶۰). تعقیب دعوی خصوصی منوط به ادعای شاکی است و شاکی کسی است که شخصا از وقوع جرم متحمل زیان مادی و معنوی شده است (شاملو احمدی، ۱۳۸۳: ۲۷۱). تعقیب قضایی اشخاص منوط به در مظان اتهام بودن آنان حسب دلایل اولیه در نزد مقام قضایی است. این که دلایل به حدی از تعدد و تکثر برسد تا بتوان بر آن نام دلایل اولیه نهاد منوط به تشخیص مقام قضائی صالح است. در مقررات قانونی "دلایل مقتضی تعقیب" تعریف نشده است و فقط به مقام قضایی اجازه تعقیب شخص را موکول به وجود دلایل اولیه و ابتدایی نموده است. با وجود دلایل ابتدایی و اولیه قضایی در نزد قاضی امر تعقیب متهم شروع می‌شود و با وجود دلایل کافی امر احضار اتفاق می‌افتد ارتکاب جرم توسط شخص وکیل به دو نحو امکان تحقق دارد. در مرحله اول وکیل در غیر مواضع دفاعی و به عنوان یک فرد عادی در مظان اتهام قرار می‌گیرد که در این فرایند کلیه احکام و مقررات ماهوی و شکلی مربوط به جرائم و دعاوی مانند سایر افراد جامعه در خصوص مشارالیه اعمال می‌شود. در این فقره هیچ مزیت و برتری برای نامبرده از جهت اعمال قوانین وجود ندارد. اما اگر متولیان نهاد دفاع در موضع دفاع مرتکب جرائمی گردند یا دعاوی مدنی مربوط و منبعث از موضع دفاع علیه آنان مطرح شود، تشریفات قانونی مربوط به این دو امر حالت خاص و استثنایی از حیث اجرای مقررات قانونی به خود خواهد گرفت. در صورتی که وکیل در موضع دفاع در مظان ارتکاب جرم قرار گیرد و دلایل ابتدایی بر این امر وجود داشته باشد که امر تعقیب قضائی را اقتضاء نماید امر تعقیب جزائی از قوانین و مقررات مربوط به خود پیروی می‌نماید. تشریفات امر تعقیب کیفری وکیل به مانند تشریفات امر تعقیب کیفری قاضی می‌باشد. تعقیب کیفری وکیل در موضع دفاع توسط دادسرای شهرستان تهران و دادگاههای کیفری صالح تهران صورت می‌پذیرد. در فرآیند امر کیفری، جمع‌آوری دلایل اولیه منجر به تعقیب کیفری نیازمند به جهات قانونی موضوع ماده ۶۴ قانون آئین دادرسی کیفری است. در این مرحله حق هرگونه تحقیق از وکیل ممنوع است و مرجع قضایی صالح فقط دلایل له یا علیه متهم (وکیل در موضع دفاع) را جمع‌آوری می‌نماید. این امر در ماده ۹۳ قانون آئین دادرسی کیفری بیان شده است.

صلاحیت دادسرا و دادگاه‌های کیفری تهران در امر تعقیب بزه ارتكابی توسط وکیل در موضع دفاع در برخی مواقع با استثنائاتی همراه است. ماده ۷۸ قانون آئین دادرسی کیفری موید این امر است به نحوی که اگر وکیل در موضع دفاع مرتکب جرائم مشهود شود که رسیدگی به آن‌ها از صلاحیت دادگاه محل وقوع جرم خارج باشد، دادستان تکلیف دارد که اقدامات تعقیبی برای حفظ دلایل و آثار جرم را انجام دهد و دلایل جمع‌آوری شده را به مرجع قضائی صالح (مراجع قضائی پایتخت) ارسال نماید. در غیر از این استثناء قانونی سایر موارد مربوط به امر تعقیب باید از طریق دادسرا و دادگاه‌های کیفری مرکز کشور به عمل آید. وجود صلاحیت برای مراجع قضائی پایتخت طبق ماده ۳۰۷ قانون آیین دادرسی کیفری و ماده واحده مصوبه مجمع تشخیص مصلحت نظام در خصوص انتخاب وکیل توسط اصحاب دعوی می‌باشد.

ماده ۴۰ قانون نظارت بر رفتار قضات اجازه تعقیب را بعد از اعلام مراجع کیفری منوط به اجازه دادستان انتظامی قضات دانسته است. ممکن است بعد از اجازه تعقیب به مرجع قضائی، و جمع‌آوری ادله اولیه و ابتدایی، ادله احصائی و جمع‌آوری شده کافی برای اقدام قضائی بعدی نباشد که در این صورت مراتب عدم کفایت ادله ابتدایی برای ادامه تعقیب یا ادامه تحقیق توسط مرجع قضائی با صدور قرار نهایی اعلام می‌شود. ماده ۳۱ آئین‌نامه اجرائی قانون نظارت بر رفتار قضات مبین این فرآیند می‌باشد. از سوی دیگر با کشف ادله جدید، مرجع کیفری صالح می‌تواند بررسی مجدد و اجازه تعقیب و مالا تحقیق قضائی از وکیل را از دادستان انتظامی قضات تقاضا نماید. تبصره ۳ ماده ۳۹ قانون نظارت بر رفتار قضات موید این امر است.

۲-۱-۱- تشریفات قانونی اعمال مصونیت دفاعی تحقیقی

تحقیقات مقدماتی عبارت از مجموعه اقداماتی است که به وسیله مقامات خاص قضائی برای کشف جرم، جمع‌آوری دلایل و جلوگیری از فرار و مخفی شدن متهم و اظهار نظر در خصوص قابل پیگرد بودن یا نبودن او به عمل می‌آید. (آخوندی، ۱۳۷۲: ۸۴) تحقیقات مقدماتی که وفق تشریفات دادرسی کیفری جزء وظایف بازپرس و در برخی مواقع در اختیار مقامات تعقیب قرار می‌گیرد، یکی از مهمترین بخش‌های اقدامات قضائی در هنگام ارتكاب رفتار غیرقانونی توسط اشخاص است، به نحوی که اساس و پایه و شالوده پرونده کیفری در این مرحله شکل می‌گیرد. اقدامات قضائی در مرحله تحقیقات مقدماتی از حالت سکوت و سکون در مرحله تعقیب فراتر رفته و در حالت فعال قرار می‌گیرد، به نحوی که در این مرحله اقدامات قضائی مشتمل بر سوال و جواب قضائی از متهم شروع می‌شود. پس از آن که وکیل در موضع دفاع، در حالت دفاعی مرتکب جرم گردید، اصل مصونیت دفاعی بر وکیل مستقر می‌شود. در این حالت و پس از شروع به تعقیب و جمع‌آوری ادله اولیه و تبدیل آن به دلایل کافی فرآیند احضار متهم شروع می‌شود. در این مرحله دادسرا و دادگاه کیفری تهران رأساً نمی‌تواند مبادرت به احضار وکیل متهم به ارتكاب جرم که در موضع دفاع آن را انجام داده است، نماید.

امر احضار وکیل در جرائم غیر عمدی در موضع دفاع صرفاً پس از ارائه دلایل از سوی مرجع قضائی صالح و اجازه دادستان انتظامی خواهد بود و موکول به تعلیق وکیل از حرفه وکالت نخواهد بود.

در جرائم غیر عمدی که احضار وکیل پس از اعلام مرجع کیفری صالح و اجازه دادستان انتظامی قضات و بدون تعلیق وکیل از حرفه وکالت خواهد بود، امر احضار و ابلاغ احضاریه توسط رئیس کل دادگستری استان و به

صورت مجرمانه به وکیل صورت می‌پذیرد. تبصره ماده ۴۰ قانون نظارت بر رفتار قضات و ماده ۳۲ آئین نامه اجرایی قانون مذکور موید این امر می‌باشد.

۳-۱-۱- تشریفات قانونی اعمال مصونیت دفاعی ادله‌ای

اظهارات مطلعان و گواهی گواهان یکی از ادله اثبات دعوی است، استماع گواهی وسیله بسیار انعطاف‌پذیری است که دادرس از اختیارات بازجویی بسیار وسیعی استفاده می‌کند و سرانجام به کشف حقیقت نایل می‌شود. استماع گواهی وسیله‌ای است که با احترام به حیثیت و آزادی انسان، کشف حقیقت را با کمال اطمینان اجازه می‌دهد. ارزش و اعتبار گواهی در شرع اسلام نامحدود است، و ادای گواهی را یک فریضه شرعی و تکلیف اجتماعی می‌داند (صدرزاده افشار، ۱۳۸۵: ۱۵۲). ، گواه مستقیم ناظر عمل حادث شده است و مطلع کسی است که دانستیهای خود را مستقیماً کسب نکرده‌اند، بلکه منشأ اطلاعاتشان شهرت آن امر (شیاع) و مسموعاتشان است، این گواهی همان استفاضه یا شیاع است و چون به طور غیرمستقیم بدست آمده در معرض اشتباه است و مانند شهادت (بینه) ارزش ندارد و لذا دامنه استناد به آن محدود است (علامه، ۱۳۸۵: ۱۹۳ و ۱۹۴). گواه و مطلع به عنوان دو منبع ادله اثبات دعوی کیفری می‌تواند به نحو مستقیم و غیرمستقیم در استحکام و اثبات دعاوی جزائی به کار روند. در قانون آئین دادرسی کیفری و مواد ۲۰۴ تا ۲۱۷ و ۳۱۸، ۳۲۰، ۳۲۲ و ۳۲۳ تا ۳۳۰ به شرایط و نقش گواه و مطلع در این جایگاه پرداخته است. تحقیق از برخی گواهان و مطلعان به نحو متعارف و از طریق ابلاغ احضاریه به آنان از طریق ضابطین دادگستری یا سامانه‌های ارتباطی درون سازمانی قوه قضاییه و فراخوان آنان در مراجع قضائی صورت می‌پذیرد و در صورت استنکاف آنان از این امر، وفق احکام و مقررات مربوط به جلب در خصوص آنها اقدام می‌شود. در قوانین کیفری راجع به افراد خاصی تشریفات مربوط به تحقیق قضائی از آنان به عنوان گواه و مطلع تابع تشریفات متفاوتی است.

تبصره یک ماده ۲۰۴ قانون آئین دادرسی کیفری بیان می‌دارد که اگر شاهد یا مطلع برای عدم حضور خود عذر موجهی نداشته باشد جلب می‌شود.

با این وصف و در حالت استنکاف وکیل از حضور در مرجع قضائی صالح ، امر جلب وکیل منوط به اجرای تشریفات ماده ۳۹ قانون نظارت بر رفتار قضات و تعلیق وکیل از حرفه وکالت است.

۴-۱-۱- تشریفات قانونی اعمال مصونیت دفاعی الزامات مالی

الزامات مالی طبق ماده ۲۲ قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی عبارتند از دیه، ضرر و زیان ناشی از جرم، رد مال و جبران خسارت. گاهی اوقات ممکن است وکیل در موضع دفاع مرتکب جرم غیر عمد گردد که ضمانت اجرای آن جرم از حیث اجرای مجازات پرداخت دیه باشد، اعمال تشریفات اجرای مجازات دیه تابع قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی و آئین‌نامه اجرایی موضوع مواد ۲۱۶ قانون مجازات اسلامی و ۵۴۴ قانون آئین دادرسی کیفری می‌باشد. در جرائم غیر عمدی تعلیق وکیل از حرفه وکالت به تجویز ماده ۴۰ قانون نظارت بر رفتار قضات اتفاق نمی‌افتد. اما اگر در مقام اجرای مجازات دیه و پرداخت دیه، محکوم علیه (وکیل) اقدامی در خصوص پرداخت دیات مربوطه ننماید، تشریفات مربوط به حبس و بازداشت مدنی وکیل طبق ماده ۳ قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی اتفاق می‌افتد. با درخواست محکوم له از مرجع قضائی جهت اعمال ماده ۳ قانون پیشگفت،

اقدام به بازداشت و حبس مدنی به عنوان ضمانت اجرای مربوط، با منع قانونی ذیل ماده ۴۰ قانون نظارت بر رفتار قضات قرار می‌گیرد.

گاهی اوقات متولیان نهاد دفاع در موضع دفاع و در هنگام ارائه دفاع دچار تقصیر دفاعی یا اشتباه دفاعی در دعوی می‌گردند. به نحوی که این تقصیر یا اشتباه به همراه اشتباه یا قصیر قضایی توامان و یا جداگانه مبنای ورود خسارت را پدید می‌آورند که در این حالت و با تمسک به مصوبه مجمع تشخیص مصلحت نظام در خصوص صیانت و تامین تسری یافته از بخش قضایی به بخش دفاعی تشریفات ماده ۳۰ قانون نظارت بر رفتار قضات و ماده ۲۴ آیین نامه اجرایی قانون نظارت بر رفتار قضات در خصوص وکیل مدافع قابل اجرا است و دادگاه عمومی تهران مرجع صالح جهت رسیدگی به دعوی مربوط می‌باشد. اعمال این حق منوط به احراز تقصیر یا اشتباه وکیل در موضع دفاع توسط دادگاه عالی انتظامی قضات می‌باشد. در فرایند دیگر اگر اجرای محکومیت مالی، متضمن اعمال ماده ۳ قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی باشد، و محکوم له درخواست بازداشت و حبس مدنی محکوم علیه را بنماید، اقدامات دایره اجرای احکام تا اتخاذ تصمیم وفق قسمت اخیر ماده ۴۰ قانون نظارت بر رفتار قضات و ماده ۳۵ آیین نامه اجرایی قانون مذکور معلق گردیده تا مقامات صالح تشریفات مربوط به تعلیق وکیل از حرفه وکالت را طی نموده و با تحقق تعلیق وکیل، حبس مدنی در خصوص وکیل محکوم علیه اعمال گردد. همین قاعده در خصوص سایر مصادیق مربوط به اجرای الزامات مالی از جمله رد مال، جبران ضرر و زیان توسط وکیل (محکوم علیه) ساری و جاری است. اعمال تعلیق وکیل در این موارد هنگامی صورت می‌گیرد که اجرای ماده ۳ قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی در قسمت بازداشت و حبس مدنی محکوم علیه در مرحله ی اقدام عملی دایره اجرای احکام باشد

۱-۱-۵- تشریفات قانونی اعمال مصونیت دفاعی تفتیشی

یکی از دلایل اثبات دعوی کیفری علم قاضی است. نتیجه این علم آرامش قضایی است که قاضی در هنگام قضاوت در دعاوی با ارزیابی و بررسی دلایل و امارات و قرائن قضایی به دست می‌آورد به نحوی که این حصول آگاهی متضمن یک آرامش نفسانی و وجدانی برای وی و یک نمود اعتماد عمومی برای دیگران پدید می‌آورد، با این اوصاف می‌توان علم قاضی را مادر ادله اثبات دعوی دانست. این امر در ماده ۲۱۱ قانون مجازات اسلامی بیان گردیده است. علم قاضی از ترکیب و تلفیق امارات و قرائن متعدد پدید می‌آید. گاهی اوقات امارات و قرائن جرم از تفتیش و بازرسی اموال، اماکن و اشخاص حاصل می‌آید. امر بازرسی و تفتیش قضایی در فصل پنجم قانون آیین دادرسی کیفری بیان شده است. در ماده ۱۳۷ قانون مذکور، تفتیش و بازرسی اماکن، منازل و اشیاء را موقوف و منوط به وجود قرائن و امارات دانسته است که ظن قوی به حضور متهم یا کشف اسباب، آلات و ادله وقوع جرم در آن وجود دارد. محل و مکان بازرسی بسته به موضوع جرم و نوع جرم می‌تواند متفاوت باشد، محل سکونت، محل کار، بدن و تن انسان و اموال تحت تصرف از جمله خودرو، رایانه و... می‌تواند تحت بازرسی و تفتیش قرار گیرد.

در صورتی که وکیل در موضع دفاع مرتکب جرم یا جرائمی شود که لازمه انجام تحقیقات قضائی در آن اقدام و منوط به بازرسی محل سکونت، بازرسی دفتر کار، بازرسی بدنی، بازرسی اموال و اماکن و وسایل تحت تصرف وی از جمله خودرو، رایانه و تلفن همراه باشد، طبق مقررات حاکم بر اصل مصونیت دفاعی می‌بایستی کلیه احکام و مقررات مربوط به فصل چهارم قانون نظارت بر رفتار قضات حسب مورد [با لحاظ نوع جرم انتسابی از حیث عمدی

یا غیر عمدی بودن] رعایت گردد. بدین نحو که در جرائم عمدی انتسابی به وکیل در موضع دفاع می‌بایستی تشریفات تعلیق وکیل، موافق ماده ۳۹ قانون پیشگفت رعایت گردد و در خصوص جرائم غیرعمدی پس از اعلام مرجع کیفری و اجازه دادستان انتظامی این عمل با رعایت ماده ۴۰ قانون مذکور صورت پذیرد.

در ماده ۴۱ قانون پیشگفت، بازرسی محل کار، سکونت، و اماکن تحت تصرف تابع تشریفات فصل چهارم قانون نظارت بر رفتار قضات است و نقض این احکام دارای ضمانت اجرایی مربوط به تعیین مجازات برای بزه بازداشت غیر قانونی است، لیکن بازرسی بدنی، بازرسی خودرو و وسایل تحت تصرف که در ماده ۳۵ آئین نامه اجرایی قانون مذکور آمده است از مصادیق توسعه مصادیق توسط آئین نامه اجرایی است که این توسعه مصادیق و نقض این مصادیق را نمی‌توان تحت شمول رفتار مجرمانه بازداشت غیرقانونی موضوع ماده ۵۸۳ قانون تعزیرات دانست، هر چند امر بازرسی در این موارد (بازرسی بدنی، خودرو و وسایل تحت تصرف) بدون مجوز قانونی می‌تواند حسب مورد مشمول عناوین مجرمانه دیگری باشد.

۶-۱-۱- تشریفات قانونی اعمال مصونیت دفاعی ارتباطی

اصل بیست و پنج قانون اساسی هرگونه تجسس در نظام ارتباطی مشتمل بر بازرسی و نرساندن نامه ها، ضبط و فاش کردن مکالمات تلفنی، افشای مخابرات تلگرافی و تلکس، سانسور، عدم مخابره و نرساندن آنها، استراق سمع و ... را ممنوع اعلام نموده است مگر به حکم قانون. ماده ۵۸۲ قانون تعزیرات نقض اصل منع تجسس در نظام ارتباطی را واجد عنوان مجرمانه دانسته و برای ناقضین این امر مجازات حبس یا جزای نقدی تعیین نموده است. همچنین مواد ۷۳۰ تا ۷۳۳ قانون تعزیرات الحاقی سال ۱۳۸۸ در مبحث مربوط به شنود غیر مجاز اعمالی را در جهت صیانت از حق ارتباطات، جرم انگاری نموده و برای مرتکبین اعمال مذکور مجازات هایی را تعیین نموده است. وجود این تضمینات به لحاظ صیانت از حق خلوت و حق حیثیت اشخاص است. زیرا ارتباطات بین اشخاص به عنوان یکی از خصوصی ترین مصادیق از امور مربوط به حریم خصوصی تلقی می گردد، به همین جهت این حق خصوصی ویژه باید به نحو بسیار دقیق و شفاف مورد حمایت و تضمین کیفری، مدنی و انتظامی قرار گیرد و در مواردی هم که این حق باید تحت کنترل و پایش قرار گیرد، مقررات مربوط به این امر هم می بایستی به نحو واضح و آشکار در قوانین احصاء گردد. در اجرای این مهم ماده ۱۵۰ و ماده ۶۸۳ قانون آیین دادرسی کیفری و تبصره ذیل آن تشریفات مربوط به کنترل ارتباطات مخابراتی، تلفنی و کنترل محتوای در حال انتقال ارتباطات غیر عمومی در سامانه های رایانه ای و مخابراتی را احصاء نموده است. به موجب مقررات پیشگفت، کنترل ارتباطات مخابراتی، تلفنی و مجازی (کنترل محتوای در حال انتقال ارتباطات غیر عمومی در سامانه های رایانه ای و مخابراتی) ممنوع است مگر در مواردی که به امنیت داخلی و خارجی کشور مربوط است یا برای کشف جرائم موضوع بند های الف، ب، پ و ت ماده ۳۰۲ قانون آیین دادرسی کیفری لازم تشخیص داده شود. در ماده ۱۵۰ قانون مذکور، کنترل ارتباطات مخابراتی و محتوای در حال انتقال ارتباطات غیر عمومی در سامانه های رایانه ای و مخابراتی باید به موافقت رئیس کل دادگستری استان محل وقوع جرم برسد و کنترل مکالمات تلفنی اشخاص و مقامات موضوع ماده ۳۰۷ قانون آیین دادرسی کیفری باید به موافقت شخص رئیس قوه قضائیه برسد.

۲-۱- تشریفات قانونی اعمال مصونیت دفاعی شغلی

علاوه بر صیانت قانونی از حریم شخصی وکیل و متفرعات ناشی از این حریم، صیانت از حریم حرفه‌ای و شغلی وی نیز در اصل مصونیت دفاعی مورد حمایت قرار می‌گیرد. بدین نحو که برای انجام وظیفه وکالتی و ملاً تحقق نهاد دفاع، می‌بایست صور و مصادیق مربوط به این نوع از مصونیت شناخته شده، سپس تشریفات و شیوه دفاع از این مصادیق با تمسک به قوانین تشریح گردد. در حیطه انجام وظایف شغلی، نحوه ورود مقامات رسمی به وظایف خاص وکالتی و محتویات پرونده‌ها و داده‌های تحصیل شده توسط وکیل (کنترل غیرقضایی) نوع جرائم ارتكابی و تشریفات اعمال مصونیت دفاعی در این جرائم، صلاحیت مراجع قضایی در هنگام مواجه شدن با اصل مذکور، تشریفات مربوط به تضمین استقلال نهاد دفاع و وکیل در پرتو اصل مصونیت دفاعی مورد تحلیل و امعان نظر قرار می‌گیرد.

۱-۲-۱- تشریفات قانونی اعمال مصونیت دفاعی ناشی از کنترل غیرقضایی

امر کنترل و نظارت بر رفتارهای صورت گرفته از سوی شهروندان می‌تواند به دو شیوه نظارت رسمی و نظارت عرفی و محلی (مردمی) صورت گیرد. در نظارت مردمی در موارد خاصی از سوی قانون‌گذار اجازه نظارت و ورود به برخی موارد و مصادیق را داده است. در قوانین کشور در دو مقرر این امر مورد تجویز قانون قرار گرفته است. تبصره ۷ ماده ۲۱۲ قانون آئین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی امکان تحقیق و تفحص در پرونده‌های جریانی مراجع قضایی و امور ماهیتی قضایی را منتفی اعلام نموده است. این امتیاز ناشی از اصل استقلال مراجع قضایی و اصل استقلال قاضی می‌باشد. با تمسک به متفرعات اصل مصونیت دفاعی (انتقال تامين قضایی) این بهره‌مندی مربوط به منع تحقیق و تفحص در امور قضایی و پرونده‌های جریانی مراجع قضایی قابلیت تسری به داده‌های دفاعی و محتویات وکالتی در انجام وظیفه وکیل را طبق مصوبه مجمع تشخیص مصلحت نظام متضمن حیات حقوقی مصونیت دفاعی دارد. در این فرآیند نمایندگان مجلس حق هیچ‌گونه بررسی و کنکاش حقوقی در مقدمات دفاع، اصل دفاع، دلایل دفاع، پشتیبان‌های دفاع، مکاتبات دفاعی و نتایج دفاعی را ندارند. با این اوصاف باید به استثنائات مندرج در ماده ۲۱۲ قانون آئین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی، منع تحقیق و تفحص امور وکالتی و ناشی از آن با منشأ دفاع را اضافه نموده که در این فقره مقررات قانونی اجازه این اقدام کنترلی را به مجلس شورای اسلامی نمی‌دهد. نهادهای نظارتی غیر قضایی دیگر از جمله دیوان محاسبات عمومی کشور، سازمان بازرسی کل کشور، بموجب قوانین و مقررات مربوط حق نظارت بر نهاد وکالت و متولیان آن را ندارند. این عدم نظارت در حیطه ماهیت دفاع همراه با متفرعات قبل، حین و بعد از دفاع می‌باشد به نحوی که این سه مرحله شامل اصل عمومیت دفاع گردد. در این سه مرحله اصل نظارت با منع ناشی از اصل مصونیت دفاعی مواجه می‌گردد.

۱-۲-۲- تشریفات قانونی اعمال مصونیت دفاعی در جرائم

در تقسیم بندی جرائم، نظام قانونی کشور جرائم را در شمول موارد متعددی تقسیم بندی نموده است یکی از تقسیم بندی‌ها به تحقق جرم در دو قالب و هیات عمدی و غیر عمدی می‌باشد که این امر در ماده ۱۴۴ و ۱۴۵ قانون مجازات اسلامی به صراحت بیان شده است. اعمال مصونیت دفاعی در خصوص وکیل در موضع دفاع به مانند اعمال مصونیت قضایی برای قاضی می‌باشد. در صورتی که وکیل در موضع دفاع در مظان ارتكاب جرم عمدی قرار گیرد دادستان انتظامی موضوع را بررسی و چنانچه دلایل و قرائن دلالت بر توجه اتهام به وی داشته باشد، درخواست تعلیق وکیل را از حرفه وکالت تا صدور رای قطعی و اجرای آن را از دادگاه عالی درخواست می‌نماید که

دادگاه عالی در صورت کفایت ادله در این باب اقدامات لازم را معمول می‌نماید. در صورتی که دادستان دلایل و قرائن بر توجه اتهام را جهت تعلیق وکیل از حرفه وکالت کافی نداند پرونده مربوط به تعقیب وکیل بایگانی می‌گردد. در این فرآیند مرجع قضائی کیفری نمی‌تواند به تعقیب کیفری وکیل اقدام نماید، مگر این‌که دلایل محکم‌تر و قوی‌تر را به دادستان یا دادگاه عالی ارائه دهند و مجدداً از مراجع مذکور مذکور درخواست تعلیق وکیل را از حرفه وکالت بنمایند. در هر حال در صورت عدم موافقت با تعلیق وکیل از حرفه وکالت، امر تعقیب کیفری وکیل توسط مراجع قضائی متوقف می‌گردد. این توقف تعقیب کیفری به چند صورت قابل تحقق است یا ادامه تعقیب پرونده موکول به دلایل جدید بوده و مفتوح می‌باشد و یا مشمول مرور زمان قانونی تعقیب گردیده و یا با قرار منع تعقیب یا رأی برائت مواجه می‌گردد. ماده ۳۹ قانون نظارت بر رفتار قضات و مواد ۲۹، ۳۰، ۳۱ و ۳۴ آئین‌نامه اجرائی قانون پیشگفت موید این امر است. در صورتی که وکیل در موضع دفاع در مظان ارتکاب جرم غیر عمدی باشد، مرجع کیفری صالح مراتب را جهت تعقیب وکیل به دادستان انتظامی اعلام و پس از اجازه ایشان، امر تعقیب کیفری معمول می‌گردد. مگر این‌که امر تعقیب کیفری یا اجرای حکم در جرائم غیرعمدی مستلزم جلب یا بازداشت وکیل باشد که در این صورت باید تشریفات حاکم بر جرائم عمدی از جمله تعلیق وکیل رعایت شود. ماده ۴۰ قانون نظارت بر رفتار قضات و مواد ۳۲ و ۳۵ آئین‌نامه اجرای این قانون بر این امر تاکید دارند.

۳-۲-۱- تشریفات قانونی اعمال مصونیت دفاعی صلاحیتی

بموجب ماده ۳۰۷ قانون آئین دادرسی کیفری رسیدگی به اتهامات دارندگان پایه های قضائی در صلاحیت دادرسی دادگاه‌های کیفری تهران است مگر این که رسیدگی به این جرائم به موجب قوانین خاص در صلاحیت مراجع دیگر باشد. قضات در صورت ارتکاب جرائم اعم از مشهود در غیر مشهود به اتهامات انتسابی به آنان در دادگاه‌های کیفری پایتخت رسیدگی می‌شود. با لحاظ این امر کلیه جرائم دارندگان پایه‌های قضائی چه در حال انجام وظیفه و چه به مناسبت آن و چه در حالت عادی در هر صورت باید در دادگاه‌های کیفری تهران رسیدگی شود. (حیدرزاده، ۱۳۷۷: ۷۱).

ماده ۳۰ قانون نظارت بر رفتار قضات رسیدگی به دعوی جبران خسارت ناشی از اشتباه یا تقصیر وکیل در موضع دفاع را در صلاحیت دادگاه عمومی حقوقی تهران قرار داده است. در طرح دعاوی مذکور دادگاه‌های موضوع ماده ۱۱ قانون آئین دادرسی مدنی حق ورود به موضوع را نداشته، در صورت تقدیم دادخواست به این مراجع قضائی مدنی، مرجع قضائی مذکور می‌بایستی با صدور قرار عدم صلاحیت پرونده را به دادگاه عمومی حقوقی تهران ارسال نماید. مواد ۲۴ و ۲۵ آئین‌نامه اجرائی قانون نظارت بر رفتار قضات بر این صلاحیت تاکید نموده است.

۳-۲-۲- تشریفات قانونی اعمال مصونیت دفاعی استقلالی

اهمیت استقلال در دادرسی به اندازه‌ای است که بقاء بخشی از حکومت و استقرار نظم عمومی و حمایت از قوه قضائیه و احترام آن در افکار عمومی بدان وابسته است و به همین دلیل در قوانین داخلی و اساسی کشورها و اسناد و مقررات منطقه‌ای و بین‌المللی بر لزوم آن تأکید شده است ولی علیرغم اهمیت فراوان، عمدتاً در قوانین کشورها به روشنی تعریف نشده است، یا فاقد تعریف است. حتی در بسیاری از موارد با مفهوم بی طرفی یکسان تلقی شده است. ضمن این‌که در اسناد بین‌المللی استقلال قضائی به انواع مختلفی تقسیم‌بندی شده است. در هر حال کلیه

اجزاء دادرسی، همان‌طور که باید بی‌طرف باشد، باید مستقل بوده و در اقدامات یا اظهارات خود تحت نفوذ یا فشار نباشند تا سیستم دادرسی در عین بی‌طرفی مستقل نیز باشد. (ناجی‌زواره، ۱۳۸۹: ۷۵).

وظیفه وکیل، دفاع کتبی یا شفاهی از موکل است. اصولاً این‌گونه موارد در راستای دفاع از حقوق موکل بوده و اقدامات موکل در راستای قوانین و مقررات مربوط تفسیر می‌گردد. این تفسیر دفاعی قابل نکوهش نظارتی توسط مراجع قانونی نمی‌باشد. در بند اول ماده ۱۵ قانون نظارت بر رفتار قضات اتخاذ تصمیم غیرمستند و غیر مستدل را از مصادیق تخلفات انتظامی صاحب منصبان قضایی دانسته است. بر همین منوال عدم دفاع وکیل و عدم استدلال وکیل در انجام وظیفه وکالتی و عدم تمسک به نصوص قانونی در جهت استحکام دفاع و کشف حقیقت از مصادیق مربوط به تخلفات انتظامی وکلا بوده که این امر قابل تعقیب انتظامی است که دادسرا و دادگاه انتظامی مربوط و صالح وفق مقررات به این امر رسیدگی می‌نماید. در غیر از این موارد و با تحقق تفسیر دفاعی مشتمل بر بیان مستند قانونی دفاعی و استدلال دفاعی ولو نادر نمی‌توان بر تفسیر متصدیان دفاع ایراد و خلل وارد نمود و آن‌ها را تحت تعقیب انتظامی قرار داد.

نتیجه گیری

اهمیت نهاد وکالت به منزله یکی از مهم‌ترین جلوه‌های حقوق شهروندی و تضمین دادرسی عادلانه، پرورش یافته مکتب حقوق بشر و رهیافتی به سوی اجرای عدالت و حفظ کرامت انسانی بوده و در بسیاری از اسناد بین‌المللی هم به رسمت شناخته شده است. تحقق اصل مصونیت دفاعی وکلا در موزه دفاع از سوی نظام رسمی به عنوان تضمین اساسی فعالیت قضایی و اعمال قدرت قضایی و مالاً نوید دهنده امنیت قضایی شهروندان در ارتباط بین مردم با مردم و مردم با حکومت و حکومت با مردم و حکومت با حکومت در عرصه داخلی و بین‌المللی می‌باشد. این پژوهش بیان می‌دارد:

الف: اصل مصونیت دفاعی به صراحت در نظام قانونی کشور به رسمیت شناخته شده است و تبصره ۳ ماده واحده مصوبه مجمع تشخیص مصلحت نظام در خصوص انتخاب وکیل توسط اصحاب دعوی مستند قانونی این اصل است که بیان می‌دارد: وکیل در موضع دفاع از احترام و و تأمینات شاغلین شغل قضا برخوردار می‌باشد.

ب: اهمیت این اصل تا آنجاست که نظام قانونی کشور جایگاه و ارزش این اصل دفاعی را در کنار جایگاه صاحب منصبان قضایی و هم تراز با آنان آورده است. عمده احترام تأمینات صاحب‌منصبان قضایی از قانون نظارت بر رفتار قضات و آیین‌نامه اجرایی این قانون نشأت می‌گیرد. این قانون با لحاظ مصوبه مجمع تشخیص مصلحت نظام در خصوص انتخاب وکیل توسط اصحاب دعوی فقط ناظر به دارندگان پایه‌های قضایی نمی‌باشد بلکه عمده احترامات و تأمینات غیر استخدامی از حیث شمول، وکلای دادگستری را نیز در بر می‌گیرد.

ج: علاوه بر قانون پیشگفت برخی قوانین خاص مانند قانون آیین دادرسی کیفری، قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی و قانون نحوه اجرای قسمتی از اصل یکصد و شصتم قانون اساسی و سایر قوانین دیگر به جایگاه این اصل اشاره نموده‌اند.

د: شیوه اجرای تأمینات قضایی، ساختار اعمال این تضمینات و نحوه اعمال قدرت قضایی در مواردی که باید این تأمینات در مورد وکلا مورد نظارت و و کنترل قدرت رسمی مشروع قرار گیرد صراحتاً توسط قانونگذار بیان شده است

ه : با پذیرش اصل مصونیت دفاعی نظارت بر نهاد دفاع از قوانین نظارتی عام خارج و مشمول قوانین نظارتی خاص می‌گردد.

و : با شمول و گستردگی این اصل نظارت بر مال، جان، حیثیت، شغل، آزادی بیان، مسکن و سایر حقوق قانونی متولیان نهاد دفاع تابع تشریفات خاص و سختگیرانه قانون نظارت بر رفتار قضات قرار گرفته و این نظارت علاوه بر قانون خاص، در مراجع قضایی خاص و توسط مقامات قضایی خاص صورت می‌پذیرد.

ز : تمسک به اصل مصونیت دفاعی، نحوه اعمال قدرت قضایی در دعاوی کیفری و مدنی علیه متولیان نهاد دفاع را تابع احکام خاص و مستلزم اعمال تشریفات خاص قضایی در مراجع قضایی ویژه می‌نماید.

ح : اصل مصونیت دفاعی دارای آثار داخلی و بین‌المللی می‌باشد مهمترین اثر داخلی این اصل تضمین امنیت قضایی و حیات انسانی و مهمترین اثر بین‌المللی اصل مذکور تضمین اعتبار قضایی حاکمیت در عرصه جهانی و جلوگیری از نقض حقوق بشر و آزادی‌های اساسی می‌باشد.

ط : هر چند قوانین موضوعه کشوری اصل مصونیت دفاعی را مورد پذیرش قرار داده است اما شیوه اجرای تامينات و احترامات دفاعی و ساختار اعمال این تامينات و تضمینات دفاعی و نحوه اعمال قدرت قضایی در مواردی که باید این تامين و تضمین دفاعی در موضع دفاع راجع به وکیل مورد نظارت و کنترل قدرت رسمی و مشروع قرار گیرد به صورت عادی و تحت شمول قوانین عادی و مانند سایر افراد جامعه دیده می‌شود و نظام رسمی و قضایی هنوز در مرحله عمل، این اصل را مورد پذیرش عملی قرار نداده است و از آثار شگرف به این اصل نهاد دفاع را محروم نموده است. علت عدم پذیرش این اصل را شاید بتوان عبارت مختصر و کوتاه مندرج در مصوبه مجمع تشخیص مصلحت نظام بدون وجود آیین نامه اجرایی آن و فقدان تشریفات دادرسی کیفری دفاعی در خصوص وکلا، عدم باور نظام دفاعی و قضایی به وجود این اصل در دادرسی کیفری، بی‌توجهی دکتین علمی به تضمینات دفاعی و احترامات دفاعی وکیل علیرغم مضمی سه دهه از تصویب این مقرر قانونی و وابسته کردن جامعه دفاعی در مقوله اقتصادی و معیشتی و تلقی جایگاه آنان به کسب کار... دانست. اما به طور قطع مهم ترین علت در عدم پذیرش این اصل (مصونیت دفاعی) در نظام قضایی ایران را باید وجود عملکرد تقابلی نهاد قضاء و دفاع با همدیگر دانست. این تقابل می‌تواند در تقابل مثبت و در جهت تلاش برای حفظ داشته‌های بنیادین هر کدام از این نهادها باشد یا تقابل منفی و در بی‌اعتمادی هر کدام از این نهادها به همدیگر است که منتهی به بی‌اعتمادی ارتباطی می‌گردد.

ی : با همه این تفاسیر اصل مصونیت دفاعی علی‌رغم صراحت در قوانین موضوعه مملکتی کمتر مورد توجه قرار گرفته است، به نحوی که این اصل در نوشته‌ها و کتب حقوقی یافت نمی‌شود و فقط در همایش‌های کانون‌های وکلای دادگستری برخی از مصادیق این اصل به صورت مختصر از مراجع رسمی درخواست می‌شود که حاکمیت نیز به همان دلایلی که گفته شد از توجه به این خواسته‌های مشروع خودداری می‌نماید.

ک : این نوشته در تلاش است تا این اصل و نتایج منبعث از این اصل را برای عموم مردم و خاصه جامعه حقوقی و قضایی تبیین و آثار گرانسنگ آن را برای نظام رسمی تشریح نماید. با این حال این اصل در غربت، مهجوریت و بی‌پناهی عملی قرار دارد. رجاء واثق دارم روزی ولو در آینده دور این اصل و ثمرات مهم آن حیات انسانی را سیراب نموده و نوید بخش تحقق حقوق و امنیت قضایی گسترده تری در جامعه باشد. به امید آن روز.

- قرآن کریم
- آخوندی، محمود (۱۳۷۲). آیین دادرسی کیفری، جلد دوم، تهران، انتشارات سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ سوم
- آخوندی، محمود (۱۳۷۳). آیین دادرسی کیفری، جلد اول، تهران، انتشارات سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ ششم
- آشوری، محمد. (۱۳۷۶). عدالت کیفری، تهران، انتشارات گنج دانش، چاپ اول
- جزایری، سید عباس. (۱۳۹۴). امنیت قضایی در حقوق کیفری ایران و رویه دیوان اروپایی حقوق بشر، تهران، انتشارات سامان دانش، چاپ اول
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر. (۱۳۷۲). ترمینولوژی حقوق، تهران، انتشارات گنج دانش، چاپ ششم
- حله، فریده - اشرافی، لیلا. (۱۳۸۶). دادرسی عادلانه، تهران، نشر میزان، چاپ اول
- حیدر زاده، هادی. (۱۳۷۷). تعقیب انتظامی قضات، تهران، انتشارات آزاده، چاپ دوم
- خالقی، علی. (۱۳۹۴). آیین دادرسی کیفری، جلد اول، تهران، انتشارات موسسه مطالعات و پژوهش های حقوقی شهر دانش، چاپ بیست و هفتم
- خالقی، علی. (۱۳۹۴). نکته ها در قانون آیین دادرسی کیفری، تهران، انتشارات موسسه مطالعات و پژوهش های حقوقی شهر دانش، چاپ سوم
- شاملو احمدی، محمد حسین. (۱۳۸۳). دادرسی و تحقیقات مقدماتی، اصفهان، نشر دادیار، چاپ اول
- شمس، عبدالله. (۱۳۸۰). آیین دادرسی مدنی، جلد اول، تهران، نشر میزان، چاپ اول
- شمس، عبدالله. (۱۳۸۷). ادله اثبات دعوی، تهران، انتشارات دراک، چاپ دوم
- صدر زاده افشار، سید محسن. (۱۳۸۵). ادله اثبات دعوی در حقوق ایران، تهران، انتشارات نشر دانشگاهی، چاپ چهارم
- طهماسبی، جواد. (۱۳۹۴). آیین دادرسی کیفری، جلد دوم، تهران، انتشارات میزان، چاپ اول
- علامه، غلام حیدر. (۱۳۸۵). ادله اثبات دعاوی کیفری، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ دوم
- فتحی، احمد. (۱۳۸۱). جدال و پاسبان، تهران، انتشارات اشکان، چاپ اول
- فتحی، احمد. (۱۳۸۲). فن دفاع، تهران، انتشارات اشکان، چاپ سوم
- فتحی، احمد. (۱۳۸۳). فن دفاع، تهران، انتشارات اشکان، چاپ سوم
- ناجی زواره، مرتضی. (۱۳۸۹). دادرسی بی طرفانه در امور کیفری، تهران، انتشارات شهر دانش، چاپ اول
- هاشمی، سید محمد. (۱۳۸۴). حقوق بشر و آزادی های اساسی، تهران، انتشارات میزان، چاپ اول
- هاشمی، سید محمد. (۱۳۸۶). حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، جلد دوم، تهران، نشر میزان، چاپ نوزدهم